

Морозюк С. М.,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри загальноправових дисциплін
Київського національного торговельно-економічного університету

ПРИНЦИПИ РЕАЛІЗАЦІЇ КОНСТИТУЦІЇ УКРАЇНИ: ПОНЯТТЯ, ОЗНАКИ, МІСЦЕ В СИСТЕМІ ПРИНЦИПІВ ПРАВА

PRINCIPLES OF THE REALIZATION OF THE CONSTITUTION OF UKRAINE: DEFINITION, FEATURES, POSITION IN LAW PRINCIPLES

У статті досліджений зміст керівних положень, вихідних засад, закономірностей процесу втілення в реальних суспільних відносинах норм Основного Закону, якими є принципи реалізації Конституції України. Виділені їх індивідуальні ознаки та функції. Зосереджено увагу на різноманітності підходів щодо класифікації принципів права та запропоновано систематизація принципів реалізації Конституції України.

Ключові слова: принципи, право, реалізація, Конституція України.

В статье исследовано содержание руководящих положений, исходных начал, закономерностей процесса воплощения в реальных общественных отношениях норм Основного Закона, каковыми являются принципы реализации Конституции Украины. Выделены их индивидуальные признаки и функции. Сосредоточено внимание на разнообразии подходов к классификации принципов права, и предложена систематизация принципов реализации Конституции Украины.

Ключевые слова: принципы, право, реализация, Конституция Украины.

The article deals with the content of the guidelines, the initial bases, laws implementing of the process of implementation into real social relations the norms of Basic Law, which are the principles of the realization of the Constitution of Ukraine. Are defined their individual features and functions. The emphasis is on the diversity of approaches to classification of the principles of law and offered systematization of the principles of the realization of the Constitution of Ukraine.

Key words: principles, law, realization, Constitution of Ukraine.

Актуальність теми статті обумовлена тим, що побудова в Україні демократичної, правової, соціальної держави та громадянського суспільства можлива лише за умови реального втілення норм Основного Закону в суспільних відносинах. Успішність цього процесу залежить від різних факторів: механізм реалізації, стадії та форми реалізації Конституції. Не останнє місце серед цих факторів належить основним ідеям, керівним засадам, на підставі яких здійснюється втілення в життя конституційних положень.

Питання принципів реалізації Конституції в науці конституційного права досліджено не було, проте загальним положенням процесу реалізації норм Основного Закону присвячені праці таких науковців, як С.С. Алексєєв, А.М. Колодій, В.В. Кравченко, Л.Т. Кривенко, В.Ф. Погорілко, П.М. Рабинович, В.Я. Тацій, Ю.М. Тодика, В.Л. Федоренко, О.Ф. Фрицький, В.Є. Чиркін, В.М. Шаповал, Ю.С. Шемшученко.

Метою статті є розкриття змісту та суті принципів реалізації Конституції України, їх особливостей задля того, аби максимально удосконалити процес втілення в реальних суспільних відносинах конституційних норм.

Термін «принцип» походить від латинського слова "principium", яке означає начало, основу. Якщо говорити про словникове значення терміна «принцип», то загалом він розкривається як основне, найзагальніше, вихідне положення, засіб, правило, яке визначає природу та соціальну сутність явища, його спрямованість і найсуттєвіші властивості [1, с. 693].

Згідно з тлумачним словником В.І. Даля слово «принцип» означає наукове чи моральне начало, основу, правило, від якого не відступають [2, с. 431].

Якщо розглядати поняття принципу в правовій науці, то можна побачити, що для його позначення використовують такі терміни: «вихідні теоретичні положення», «основні, керівні засади (ідеї)», «загальні нормативно-керівні положення», «провідні засади», «закономірність», «сутність», «система координат» тощо.

Під час визначення поняття принципів права позиції науковців поділяються на дві групи. Першу групу науковців, до якої відноситься Л.С. Явич, складають прихильники теорії позитивізму; вони визначають принципи права як ідеї, теоретичні, нормативно-керівні положення того чи іншого виду людської діяльності, які конкретизуються в змісті правових норм та об'єктивно зумовлені матеріальними умовами існування суспільства [3, с. 64]. Так, В.Ф. Тараненко навіть визначає принципи права як норми, які мають більш важливе значення [4, с. 181].

Хоча положення про ототожнення принципів із правовими нормами є дискусійним, ми погоджуємося з тим, що правові принципи опосередковано здатні виконувати регулятивну функцію. Вона полягає в тому, що принципи набувають значення загальних правил поведінки, які мають загальнообов'язковий, владний характер в силу саме своєї правової природи. Принципи є джерелом права в багатьох правових системах, що є доказом їх приналежності до регуляторів суспільних відносин.

Розрізняють два способи вираження принципів права: безпосереднє формулювання їх в нормах права (текстуальне закріплення) і виведення принципів права зі змісту нормативно-правових актів (змістовне закріплення). Текстуальне закріплення принципів права можна знайти в багатьох нормативно-правових актах, наприклад, в Конституції України, зокрема статтях, які проголошують принципи суверенності і незалежності, демократичності і соціальності держави, її правову спрямованість, визнання людини найвищою соціальною цінністю, закріплення принципів побудови адміністративно-територіального устрою [5]; в Законі України «Про Конституційний Суд України» (ст. 4), який регламентує, що діяльність Конституційного Суду України ґрунтується на принципах верховенства права, незалежності, колегіальності, рівноправності суддів, гласності, повного і всебічного розгляду справ та обґрунтованості прийнятих ним рішень [6]; в процесуальних кодексах при визначенні принципів здійснення судочинства. Помітною є така тенденція: нормативна регламентація тих чи інших правових інституцій починається із визначення принципів їх створення, діяльності, наприклад, визначення у відповідних законах принципів виборчого та референтного права, принципів здійснення державної служби, принципів законодавства про громадянство тощо.

В науці текстуальне закріплення правових принципів сприймається як явище позитивне. Як слушно зазначає науковець А.М. Колодій, проблема формування громадянського суспільства і правової держави настійно вимагає, щоб загальноправові принципи текстуально виражались у Конституції України, міжгалузеві і галузеві, а також відповідні принципи структури права – в кодифікаційних та інкорпораційних актах, і принципи юридичного інституту – в актах, що стосуються цього інституту. Саме тому в майбутньому слід продовжувати практику текстуального закріплення принципів і в інших нормативно-правових актах, оскільки безпосереднє формулювання в нормативно-правовому акті принципів сприяє більш правильному їх застосуванню і тлумаченню. Вони стають доступнішими і зрозумілішими для громадян [7, с. 42]. Власне кажучи, сучасна нормотворча практика все активніше використовує принципи як регулятор суспільних відносин, особливо тих, що виникають у зв'язку з розвитком потреб суспільства та держави.

Іншим способом вираження принципів права є їх змістовне закріплення, тобто виведення принципів зі змісту норм права. Такі принципи більш абстрактні, за їх допомогою можна врегулювати найбільш загальні суспільні відносини. Вони виражають переважно загальні напрями, тенденції правового регулювання. Проте їх роль за значущістю не поступається принципам, що текстуально закріплені. В механізмі правового регулювання вони виступають у діалектичній єдності з принципами, що дістають текстуальне вираження. Так, принципи законності і справедливості є притаманними будь-якій галузі права,

навіть якщо вони текстуально не закріплені у відповідній галузі законодавства [7, с. 43].

Повертаючись до з'ясування суті принципів права, зазначимо, що інша група науковців, прихильників ідеї природного права, принципи права розуміє як керівні ідеї, об'єктивно властиві праву відправні начала, незаперечні вимоги (позитивні зобов'язання), які ставлять до учасників суспільних відносин із метою гармонійного поєднання індивідуальних, групових і громадських інтересів та визначають зміст і спрямованість правового регулювання, відображають найважливіші закономірності соціально-економічної формації [8, с. 221, 93].

Враховуючи вказані підходи, вважаємо за доцільне визначити самостійне місце принципів права в правовій системі, вони можуть (але не обов'язково повинні) конкретизуватись в правових нормах, є, безумовно відображенням найважливіших соціально-правових орієнтирів, заснованих на загальнолюдських, групових та індивідуальних інтересах, та безпосередньо або опосередковано виступають регулятором відносин між суб'єктами права.

Такі представники науки теорії держави і права, як А.І. Денисов, В.Л. Козлов, К.С. Ліванцев, розглядають принципи права як поняття, що виражають сутність історичного типу права [9, с. 212]. Історичні умови розвитку держави та права формують відповідні вимоги до правових принципів, які повинні відповідати потребам суспільства і держави на відповідному етапі розвитку, відображати їх цінності, що під впливом об'єктивних факторів із часом змінюються.

Аналізуючи вказані підходи до розуміння принципів права, слід відзначити близькість сучасним правовим реаліям підходу, заснованому на ідеях школи природного права щодо об'єктивної обумовленості принципів права як вимог, що формуються, виходячи із суті суспільного, групового та індивідуального інтересу. Хоча історичні особливості розвитку права, правова ідеологія мали вплив на процес формування принципів права, він не мав настільки визначального характеру, щоб ототожнювати вказані поняття.

Якщо зосередитись на дослідженні процесу реалізації Конституції України, то слід відзначити, що він теж підпорядкований певним відправним ідеям, основоположним началам, що забезпечують його існування та функціонування. Принципи реалізації Конституції України – це нормативно-керівні положення, вихідні засади, закономірності процесу втілення в реальних суспільних відносинах норм Основного Закону, які спрямовують його на досягнення позитивного результату у формі встановлення стану забезпеченості, гарантованості та захищеності прав людини і громадянина, побудови державного та суспільного ладу на засадах, визначених Основним Законом. Саме принципи реалізації Конституції України відображають рівень розвитку суспільства та держави, є індикатором загальноправових цінностей та опосередковано забезпечують відповідність поведінки усіх суб'єктів конституційно-правовим приписам.

Принципам реалізації Конституції України властиві такі ознаки: загальноправовий та міжгалузевий характер, адже вони є керівними засадами, що опосередковують процес втілення в реальних суспільних відносинах не лише норм конституційного права, але й норм інших галузей права: адміністративного, цивільного, кримінального, тощо. Принципи реалізації Конституції України наділені найвищим рівнем соціальної значущості, оскільки, виходячи зі змісту цінностей, правову охорону яких забезпечує Конституція України, принципи забезпечують безпосереднє впровадження таких цінностей в життя. Наприклад, згідно з положенням ст. 3 Основного Закону людина, її життя та здоров'я, честь та гідність визнаються найвищою соціальною цінністю [5]. Зазначена конституційна норма визначає ціннісний орієнтир для формування суспільного та державного ладу, зазначає вектор розвитку усіх загальноправових принципів. Будучи опосередкованими або безпосередньо визначеними у нормах Основного Закону, принципи реалізації норм Конституції посідають пріоритетне місце в системі принципів права, враховуючи прямий характер дії норм Основного Закону та їх найвищу юридичну силу. Принципи реалізації Конституції України, безумовно, впливають на інші інституційні принципи: принципи правового статусу особи, принципи конституційного ладу тощо. Наступною ознакою, що відрізняє принципи реалізації Конституції України від інших принципів, є високий рівень їх забезпеченості та гарантованості. Зазначені принципи наділені специфічними функціями, серед яких можна виділити регулятивну, системоутворюючу, забезпечувальну, інформаційну, стимулюючу.

Регулятивна функція принципів реалізації Конституції України залежить від того, до якої групи належить принцип, оскільки одні з них мають більш вагомий регулятивний вплив; це принципи, які безпосередньо скеровують механізм реалізації Конституції України у відповідному напрямі. Будь-який принцип реалізації Конституції України визначає певні засади, на основі яких здійснюється правореалізаційний процес, врегульовує певний аспект процесу реалізації.

Системоутворююча функція принципів реалізації Конституції України полягає у відведенні принципам ролі будівельного матеріалу в процесі реалізації Конституції України. Принципи є тим необхідним об'єднуючим регулятором, який пов'язує систему конституційно-правових норм і систему конституційних правовідносин, врегульованих цими нормами, на певних спільних об'єднуючих засадах, що зрештою забезпечує досягнення результату правореалізації.

Забезпечувальна функція принципів реалізації Конституції України полягає в тому, що завдяки їм дії досягається мета реалізації Конституції України, яка була визначена як при створенні Основного Закону, так і безпосередньо перед процесом реалізації. Забезпечувальна функція є певним гарантом того, що процес відбуватиметься на засадах пропорційного врахування як загального, так й індивіду-

ального інтересу, за умов дотримання та непорушності конституційних цінностей.

Інформаційна функція відповідає за правильне розуміння змісту кожного з принципів, за достовірне донесення до суб'єктів, залучених до процесу реалізації Конституції, основних положень кожного принципу, результату, який буде досягнуто при їх врахуванні. З іншого боку, застосування окремих принципів дає змогу краще зрозуміти зміст самого закону, що реалізується, цілей, які були визначені при його створенні, що в цілому позитивно спливає на правореалізаційний процес.

Стимулююча функція покликана сприяти реалізації якомога більшої кількості конституційних норм з урахуванням тих керівних засад, що проголошені принципами правореалізації. Стимулююча функція забезпечує розвиток та вдосконалення тих правових основ, загальних засад, на підставі яких відбувається процес втілення в життя конституційних норм.

Усі принципи реалізації Конституції України можна структурувати на дві групи: принципи, що сприяють реалізації Конституції України, або загальні принципи реалізації Конституції, та принципи, на яких безпосередньо ґрунтується процес реалізації Конституції України, або індивідуальні принципи. Вважаємо, що саме термін «індивідуальні», а не «особливі», який є загальноживаним в юридичній науці для позначення принципів конкретної дії, більш влучно відображає суть досліджуваного роду принципів.

Заслугує на увагу дослідження А.М. Колодія, в якому науковець доводить, що загальноправові принципи галузей права та інститутів права, принципи цілих груп галузей (публічного і приватного, матеріального і процесуального, охоронного і регулятивного, об'єктивного і суб'єктивного) можна назвати принципами правового регулювання. І таке положення існує тому, що згадані принципи системи і структури права змінюються у процесі правоутворення, правореалізації і правоохорони на відповідні цим процесам принципи правоутворення, правореалізації, правоохорони. Саме останні слід насамперед називати принципами правового регулювання. Водночас принципи права і принципи правового регулювання не можна отожднювати. Адже останні – це принципи зовсім іншого рівня, форми, соціального спрямування дії права [7, с. 45].

Таким чином, можемо дійти висновку, що принципи реалізації Конституції України наділені регулятивною функцією, в силу чого їх можемо віднести до принципів конституційно-правового регулювання.

А.М. Колодій у системі принципів правового регулювання перш за все виділяє загальносоціальні принципи, які включають в себе принципи суспільного і державного устрою, принципи соціального управління, повновладдя народу, демократичної політичної системи, гуманізму, соціальної справедливості, розподілу влад, свободу організації в межах законодавства різних партій, суспільних організацій і рухів тощо [10, с. 112].

При цьому не слід змішувати вказані принципи, що сприяють безумовній реалізації Конституції України, з окремими інституційними принципами, наприклад, принципами державного чи суспільного ладу, народовладдя. Загальносоціальні принципи, на відміну від інституційних, своєю метою мають задоволення, перш за все задоволення соціального інтересу, сформованого суспільством та закріпленого, зокрема, і в положеннях Основного Закону, тоді як інституційні принципи мають на меті сприяння в побудові, розвитку та існуванні того чи іншого правового інституту на засадах, визначених в Конституції.

Другу позицію, на думку науковця, займають системні і структурні принципи, при цьому до принципів, що мають вирішальне значення для правової системи, відносять принцип гуманізму права, соціальної справедливості в праві, рівності громадян перед законом, єдності прав і обов'язків, конституційної законності. Ці принципи права є такими правовими феноменами, які безпосередньо пов'язують зміст права з його основами – тими закономірностями суспільного життя, на яких ця правова система побудована і які вона закріплює. Вони мають самостійне регулятивне значення [10, с. 113].

Вплив зазначених принципів на правореалізаційний процес здійснюється через нормативну регламентацію в Конституції окремих його елементів. Забезпечуючи дієвість керівних положень правової системи, її принципи стають елементом регламентації цієї системи, а отже, її непорушності, що має наслідком створення корисного правового фону для реалізації відповідних конституційних положень.

Структурні принципи – це галузеві та інституційні принципи, до яких відносимо принципи конституційного права загалом, а також принципи побудови та існування основних конституційно-правових інститутів. На вказані принципи покладена функція конституційно-правового регулювання. Від їх реальної дії залежить реалізація окремих конституційно-правових інститутів. Окрім того, всі елементи системи конституційного права перебувають у тісному взаємозв'язку, а тому негативні зміни, такі як неефективність, недовірність невідповідність соціальним інтересам принципів, одного інституту мають наслідком неналежне функціонування всієї системи принципів конституційного права.

Наприклад, виключимо із системи конституційного права дію таких принципів інституту прав людини, як принципи рівності прав людини, неможливості їх обмеження чи скасування, та змодельюємо ситуацію, за якої такі принципи не реалізуються. Автоматично вона матиме наслідком недовірність принципу побудови конституційного ладу на засадах демократизму, законності, не будуть реалізовані

принципи побудови правової держави та громадянського суспільства, побудови державного ладу на засадах вільного та рівного доступу до державної служби, що поставить під сумнів легітимність усього державного апарату. Таким чином, робимо висновок про наявність тісних зв'язків у системі принципів правового регулювання та залежність соціального ефекту їх дії від дієвості усієї системи.

Третю позицію А.М. Колодій віддав принципам власне правового регулювання, визначивши, що їх відрізняє більша чіткість, однозначність, динамізм, спрямованість на врегулювання конкретних життєвих ситуацій, що вимагають правового врегулювання, їх сфера – це у найбільшій мірі сфера створення, реалізації і охорони права [10, с. 113]. Саме до цієї групи принципів і входять ті, що регламентують правореалізаційний процес Конституції України.

Отже, слід сказати, що процес реалізації Конституції України підпорядкований певним загальним правилам, положенням, що сприяють в досягненні поставленого перед правореалізаційним процесом результату – становлення в країні правопорядку, що визначений Конституцією. Загалом система принципів реалізації Конституції України та її побудова є процесом складним, його витoki лежать у закономірностях суспільного та державного життя. Принципи реалізації Конституції України пропонуємо визначати як нормативно-керівні положення, вихідні засади, закономірності процесу втілення в реальних суспільних відносинах норм Основного Закону, які спрямовують його на досягнення позитивного результату у формі встановлення стану забезпеченості, гарантованості та захищеності прав людини і громадянина, побудови державного та суспільного ладу на засадах, визначених Основним Законом.

Принципам реалізації Конституції властиві такі ознаки: загальноправовий та міжгалузевий характер, наділеність найвищим рівнем соціальної значущості, пріоритетне місце в системі принципів права, високий рівень їх забезпеченості та гарантованості. Принципи реалізації Конституції наділені специфічними функціями, серед яких можна виділити регулятивну, системоутворюючу, забезпечувальну, інформаційну, стимулюючу.

В системі правореалізаційного процесу Конституції доцільно виділити принципи, які сприяють реалізації Основного Закону, такі принципи не мають прямого регулятивного впливу, однак створюють сприятливий клімат, в умовах якого діє механізм реалізації конституційно-правових норм. Іншу групу становлять принципи, що наділені регулятивними функціями, які своєю дією забезпечують максимальну тотожність між юридичною та фактичною конституціями.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Колодій А.М. Принципи права: генеза, поняття, класифікація, місце і роль у правовій системі України / А. М. Колодій // Правова система України: історія, стан та перспективи : у 5 т. / за заг. ред. М.В. Цвіка, О.В. Петришина. – Х.: Право, 2008– . – Т. 1 : Методологічні та історико-теоретичні проблеми формування і розвитку правової системи України. – 2008. – С. 689–704.
2. Даль В.И. Толковый словарь живого великорусского языка : в 4 т. / В.И. Даль. – М. : Гос. изд-во иностр. и нац. слов, 1989–1991. – Т. 3. – 1990. – 555 с.

3. Явич Л.С. О принципе научности в работе советского государственного аппарата / Л.С. Явич // Правоведение. – 1967. – № 2. – С. 60–64.
4. Тараненко В.Ф. К вопросу о системе принципов арбитражного процесса / В.Ф. Тараненко // Труды ВЮЗИ. – М. : РИО ВЮЗИ, 1975. – С. 181–213.
5. Конституція України від 28 червня 1996 року № 254/96 ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – С. 141.
6. Про Конституційний Суд України : Закон України від 16 жовтня 2006 року // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 49. – С. 272.
7. Колодій А.М. Принципи права: генеза, поняття, класифікація та реалізація / А.М. Колодій // Альманах права. – 2012. – № 5. – С. 42–46.
8. Скакун О.Ф. Теорія держави і права / О.Ф. Скакун. – Х. : Консул, 2009. – 656 с.
9. Теория государства и права / [В.А. Козлов, К.Е. Ливанцев, Ю.А. Денисов и др.] ; отв. ред. А.И. Королев, Л.С. Явич. – Л. : Изд-во Ленинградского ун-та, 1982. – 381 с.
10. Колодій А.М. Принципи права України / А.М. Колодій. – К. : ЮрінкомІнтер, 1998. – 208 с.